ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2021-4-92-42>

УДК 81'23

Карачова Д.В., Притиченко Г.В.

Національний технічний університет
«Харківський політехнічний інститут»

ПЕРЕКЛАД ЯК ОБ'ЄКТ ПСИХОЛІНГВІСТИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Анотація. Ця стаття присвячена психолінгвістичному дослідженню перекладацької сфери. Наша робота націлена на загальний огляд новітніх методик психолінгвістичного аналізу текстів перекладу з метою ознайомлення з ними, адже протягом останніх років підходи до аналізу тексту значно змінилися, що вимагає від філологів, перекладачів та дослідників обізнаності з усіма новітніми тенденціями в аналізі перекладу текстів. Цей аспект останнім часом набирає популярності серед дослідників та лінгвістів, адже в умовах сучасного світу психологічний фактор стає важливим чинником який відображається на будь-якій сфері та перекладознавство не стало виключенням. У процесі дослідження перекладацької діяльності, не можна не враховувати психологічний фактор людини, адже переклад – це не тільки мовленнєва діяльність людини, але ще й відображення її розумового стану, який несе в собі відбиток психологічної складової та світогляду перекладача.

Ключові слова: психолінгвістика, перекладознавство, методики, аналіз тексту, мовленнєва діяльність.

Karachova Daria, Prytychenko Hanna

National Technical University "Kharkiv Polytechnic Institute"

TRANSLATION AS AN OBJECT OF PSYCHOLINGUISTIC RESEARCH

Summary. The article is devoted to psycholinguistic research in the field of translation. It aims to provide an overview of the latest methods of psycholinguistic analysis of translated texts in order to get acquainted with them, because in recent years approaches to text analysis have changed significantly, requiring philologists, translators and researchers be aware of all the latest trends in text translation analysis. This aspect has recently gained popularity among researchers and linguists, because in today's world the psychological factor is becoming an important key component that is reflected in any field and translation studies is no exception. In the process of researching translation activity, one cannot ignore the psychological factor of a human, because translation is not only a person's speech activity, but also a reflection of his mental state bearing the imprint of the psychological component and worldview of the translator. At the first stage, the psychological approach to translation is of first importance as it focuses on the study of the translation process itself, on the study of the "human component" in translation, on the analysis of the psychology of translator's choices in difficult situations. The psycholinguistic model of translation studies the mental processes of translator's activity considering translation as a two-stage process where translator reflects transformation of the original content into his internal program. The psycholinguistic translation model is not only based on the theory of language activity, but also fully reflects the real actions of translator, describing all the processes that ensure translator's work and activity at the psychological level. This translation model asserts the fact that each translator, working on the original text, first realizes and analyzes the source material and then forms its own understanding into a virtual internal program, which is later converted into text in the language of translation.

Keywords: psycholinguistics, translation studies, methods, text analysis, speech activity.

Постановка проблеми. Психолінгвістика, як наукова галузь з'явилась не так вже й давно, а саме у XX столітті, проте вже встигла принести певні наукові досягнення. Різноманітні психолінгвістичні дослідження у наш час є надзвичайно **актуальними**, адже вони є поєднанням двох або більше наукових галузей, можливістю осмислення та пояснення специфіки деталей процесу перекладу та його особливостей. Вагомим буде зазначити, що у процесі дослідження перекладацького процесу, не можна не враховувати психологічний фактор людини, адже переклад – це не тільки мовленнєва діяльність людини, але ще й відображення її розумового стану, який несе в собі відбиток психологічної складової та світогляду перекладача: «предметом дослідження психолінгвістики є насамперед мовна діяльність як специфічно людський вид діяльності, її психологічний зміст, структура,

види (способи), в яких вона здійснюється, форми, в яких вона реалізується, виконувати нею функції. Як зазначає дослідник та засновник вітчизняної школи психолінгвістики А. Леонтьєв: «предметом психолінгвістики є мовна діяльність як ціле і закономірності її комплексного моделювання» [7, с. 114]. Психолінгвістика тісно пов'язана із перекладознавством, вона уточнює його та сприяє більш детальному дослідженню. Переклад є особливим видом комунікативної поведінки, процесом спілкування, незалежно чи це письмовий чи усний переклад, в якому задіяні не тільки слуховий апарат, знання і розуміння іноземної мови, але у чималій мірі психофізіологічні особливості людини, яка сприймає іноземну мову, у нашому випадку перекладача. Отже, психічний аспект при перекладі може і повинен бути предметом дослідження. Саме психолінгвістика покликана вивчати мову як феномен психі-

ки, «розкрити» роботу перекладача, його реальні дії на психологічному рівні. Психолінгвістика пропонує комплексний підхід до вивчення такого феномена як переклад, так як об'єкт дослідження психолінгвістики та теорії перекладу загальний – мовна діяльність. Отже, як ми можемо побачити, поєднання багатьох складових робить психолінгвістичні дослідження надзвичайно важкими та кропіткими для вивчення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Вивченням цієї досить нової галузі займається багато як вітчизняних так і іноземних дослідників, серед яких слід згадати Анохіна П. [1], Беляніна В.П. [2], Ковшикова В.А. [3], Комісарова В.Н. [4], Півень Н.М. [8], Ребрія О.В. [9], Фрумкіну Р.М. [10], Field J. [11], Hatzidaki A. [12], Slobin D. [13] і т.д.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Здійснивши аналіз попередніх досліджень, нами встановлено, що питання ролі психолінгвістики та її впливу на перекладацьку діяльність все ще залишається не розглянутою в повній мірі та є актуальним. Психолінгвістика охоплює широке коло проблем. Вона тісно взаємопов'язана з багатьма суміжними дисциплінами: психологією, лінгвістикою, перекладознавством і багатьма іншими. Саме відсутність глибокого дослідження психолінгвістичного підходу при перекладі обумовило необхідність багатопланового комплексного вивчення даної теми.

Формулювання цілей статті. Наша робота націлена на загальний огляд новітніх методик психолінгвістичного аналізу текстів перекладу з метою ознайомлення з ними, адже протягом останніх років підходи до аналізу тексту значно змінилися, що вимагає від філологів, перекладачів та дослідників обізнаності з усіма новітніми тенденціями в аналізі перекладу текстів. Деякі з цих методів є відбитком сучасності, адже вони базуються на методах аналізу, які відображають найголовніші риси та особливості сучасного суспільства. Так само як літературний твір є відображенням своєї епохи, так і переклад тексту характеризується певними особливостями, які є характерними лише для певного проміжку часу.

Виклад основного матеріалу. Зазначимо, що ще у минулому столітті предмет перекладознавства не розглядався занадто ретельно. Як зазначають деякі дослідники, «психолінгвістика з'явилася паралельно з низкою інших наук, які отримали складні назви з двох, а іноді й трьох компонентів, що відповідало актуальності розробки комплексного підходу з метою пояснення фактів, що не піддаються інтерпретації в рамках однієї з контактуючих дисциплін» [11, с. 9]. На думку А. Леонтьєва, «психолінгвістика виникла в зв'язку з необхідністю дати теоретичне осмислення ряду практичних завдань, для вирішення яких чисто лінгвістичний підхід, пов'язаний з аналізом тексту, а не людини, що говорить, виявився недостатнім» [13, с. 404]. Отже, розглядати та аналізувати текст перекладу з відривом від аналізу мовленнєвого стану перекладача є майже неможливим, адже «об'єктом дослідження психолінгвістики виступають: людина як суб'єкт мовної діяльності і носій мови, процес спілкування, комунікації в людському суспільстві (осно-

вним засобом здійснення якого і виступає мовна діяльність), а також процеси формування мови і оволодіння мовою (в ході індивідуального розвитку людини)» [7, с. 16].

У наш час існує багато підходів та принципів вивчення мовленнєвої діяльності людини. П. Анохін [1] запропонував свою універсальну систему, розглянемо детальніше:

– перший принцип – цілісність мовної діяльності.

Він характеризується поєднанням всіх, або деяких, форм мови в мовних процесах, функції породження і сприйняття мови, всю внутрішню структуру мови як основного засобу здійснення мовної діяльності.

– другий принцип – визначальне значення мовної семантики.

Цей принцип характеризується підпорядкованістю абсолютно всіх компонентів мовленнєвої діяльності результатам цієї діяльності. У цьому процесі мовна діяльність спрямована на вилучення, або навпаки, створення і передачу значення мови та її розуміння.

– третій принцип – нерозривний зв'язок мовленнєвої діяльності з особистістю.

Цей принцип характеризується певною складністю та неоднозначністю. Характеризуючи його не можна не зважати на рівень організації особистості, характер та особливості психічних процесів людини, її емоційний стан. Цей принцип характеризується головним чином впливом активності, адже як процес породження мовлення, так і процес її сприйняття можуть відбутися і набувати відповідних характеристик тільки за наявності психічної, емоційної та інтелектуальної активності особистості.

– четвертий принцип – генетичний.

Цей принцип можна охарактеризувати тим, що в різні вікові періоди людина опановує різні форми мови, що базуються на її генетичному коді. Генетична пам'ять людини сприяє процесам, які допомагають спочатку оволодіти усною формою мови, потім вже додається й її графічна варіація – писемна мова.

До аналізу текстів перекладу можна підходити по-різному. Можна традиційно визначати тему й ідею, аналізувати образи, оцінювати використані автором стилістичні засоби тощо. А можна аналізувати твори й інакше. У психолінгвістиці порівняно недавно почали використовувати психіатричний і психоаналітичний аналіз текстів, мотиваційний, емоційно-лексичний, фоно- і кольоросемантичний аналізи, а також діагностику мета-програм [11, с. 223]. Більшість психологічних особливостей відображається в особливостях мови: граматичних (перевага відмінків, часових форм, форм стану) і лексичних (наприклад, переважне вживання конкретного слова з ряду синонімів).

Психіатричний аналіз зіставляє текст із «характеристиками осіб, що мають ту чи іншу акцентуацію (переважну спрямованість) – параноїдну, демонстративну (істероїдну), депресивну, збудливу, гіпертимну» [13, с. 111]. Так, психіатричний аналіз художньої літератури дав можливість російському психолінгвістові В. Беляніну виділити кілька типів текстів: «світлі» (параноїдна акцентуація), «темні» (епілептоїдна акценту-

акція), «красиві» (демонстративна акцентуація), «веселі» (маніакальна акцентуація), «сумні» (депресивна акцентуація) [2, с. 117]. Логічно припустити, що вибір людиною тих чи інших лексичних і граматичних варіантів залежить від психологічних особливостей цієї людини. Отже, проаналізувавши текст, можна реконструювати картину світу автора і більш-менш точно визначити його психологічний тип. Тобто, виходячи з мови персонажів, можна «поставити діагноз» як їм, так і авторові [2, с. 119].

Психоаналітичний аналіз оцінює наявність у тексті слів, або словосполучень, речень, які належать до емоційної символіки, до прихованої агресивності тощо. Мотиваційний аналіз визначає вираженість у тексті предикатів мотивації за чотирма групами мотивів: фізіологічні, влади, особистих досягнень і приналежності. Емоційно-лексичний аналіз дає змогу оцінити емоційну насиченість тексту, структуру оцінки за найбільш значущими емоційно-оцінними критеріями, а отже, визначити емоціогенність тексту. Фоно-і кольоросемантичний аналіз виявляє неусвідомлені фонетичні, ритмічні, колірні, асоціативні та інші емоційні компоненти тексту. Діагностика мета-програм передбачає оцінку задіяних у тексті каналів репрезентації; аналіз суб'єктивної організації простору, часу і руху; оцінку мовного втілення категорії «свій / чужий» тощо [12, с. 15].

Із зазначеного вище можна зробити висновок, що психолінгвістичний підхід є надзвичайно важливим аспектом перекладацької діяльності, адже психолінгвістика орієнтується на вивчення процесу говоріння і розуміння мови (в нашому випадку іншомовної), лінгвістика ж при цьому орієнтується на мовні засоби, що використовуються в мовному спілкуванні.

Розкрити психологічну природу мови, визначити при цьому правила спілкування за допомогою мови, а також і інші закономірності, які реалізує перекладач у своїй діяльності, дозволить саме психологічне вивчення всіх аспектів комунікації – мови, мислення, поведінки, вважає В. Н. Крупнов [5]. Тобто, переклад для мовознавця є видом мовної комунікації, внутрішньої комунікації між двома смисловими елементами, при якій реалізуються мовні системи, їх адекватність і відмінність, правила і норми їх передачі з однієї мови на іншу, проводиться селективне зіставлення смислових елементів. Переклад для психолога – це така діяльність, при якій враховуються і розглядаються психологічні механізми сприйняття перекладача, розуміння, робота пам'яті [6, с. 327], передача думок іншого не просто словами і пропозиціями, а поняттями і судженнями.

Проблема мовного перекладу з позиції психолінгвістики – це питання про те, як відбувається процес вираження перекладачем одних і тих же думок засобами двох різних мов, процес перемикання мислення з однієї мови на іншу. Тому переклад вважається не особливим видом мовлення, а особливим видом розумового процесу. Іншими словами, питання перекладу як психолінгвістичного аспекту напряму пов'язані зі взаємодією мови і мислення.

Останнім часом приділяється увага так званим психолінгвістичним моделям та подходам,

в основі яких лежить розуміння перекладу як мовленнєвої діяльності та які відображають реальні дії перекладача, який спочатку усвідомлює вихідний матеріал і формує власне розуміння цього матеріалу, а далі перетворює текст мовою перекладу.

Процес перекладу складається з двох етапів: розуміння і переклад. Ці два взаємозалежних етапи перекладацького процесу відрізняються характером мовних дій. Спочатку перекладач повинен проаналізувати інформацію оригіналу тексту, а далі відбувається перекладацький процес відбору необхідних мовних одиниць для відтворення тексту оригіналу.

На першому етапі важливу роль відіграє психологічний підхід до перекладу, який орієнтований на дослідження самого процесу перекладу, на вивчення «людського компонента» в перекладі, на аналіз психології вибору перекладачем тих чи інших рішень у важких ситуаціях. Саме з метою більш повного відображення психічних процесів діяльності перекладача вивчають психолінгвістичну модель перекладу, яка розглядає переклад як двоетапний процес: по-перше, перетворення перекладачем свого розуміння змісту оригіналу в свою внутрішню програму, а по-друге, розгортання цієї програми в текст перекладу. Психолінгвістична перекладацька модель не тільки ґрунтується на теорії мовної діяльності, але і повністю відображає реальні дії перекладача, описуючи всі ті процеси, які забезпечують роботу перекладача на психологічному рівні. Така модель перекладу стверджує той факт, що перекладач, працюючи над оригінальним текстом, спочатку усвідомлює та аналізує вихідний матеріал і формує власне його розуміння в якесь віртуальну внутрішню програму, яка в подальшому перетворюється в текст на мові перекладу. Фактично, дана модель складається з двох етапів перекладу:

1. Переклад тексту з мови оригіналу на віртуальне внутрішнє розуміння.

2. Переклад оригінального тексту з віртуального усвідомлення в мову перекладу [4, с. 238].

Психолінгвістична модель перекладу відображає перекладацький процес як щось узагальнене, визначає напрямки внутрішнього мислення перекладача, а також поетапне переміщення від оригінального тексту до результату перекладацької діяльності – готового тексту мовою перекладу.

Психолінгвістична модель перекладу складається з наступних етапів [10, с. 212]:

- у мовця виникає мотив, що спонукає до дії;
- з'являється мета, яку мовець прагне досягти за допомогою мовного акту;
- створюється внутрішня програма майбутнього висловлювання;
- формується висловлювання у внутрішній мові;
- здійснюється вербалізація висловлювання в усній або письмовій формі.

Досліджувані психолінгвістичні аспекти включають наступні механізми [10, с. 214]:

- механізм ймовірного прогнозування при рецепції та осмисленні тексту оригіналу;
- механізм попереджувального синтезу на початку роботи з текстом перекладу;

– механізм синхронізації, який регулює розподіл уваги перекладача між компонентами його діяльності;

Основними напрямками психолінгвістичного підходу в теорії перекладу є:

- моделювання процесу перекладу;
- вивчення психологічних механізмів різних видів перекладу;
- перекладацька компетенція як здатність перекладати.

У процесі перекладу перекладач стикається як з лінгвістичними, так і з психологічними труднощами. До лінгвістичних труднощів відносяться: вибір відповідної одиниці в мові перекладу; переклад безеквівалентної лексики; переклад нових, незнайомих і відсутніх термінів у мові перекладу. До психологічних труднощів відносяться: сприйняття і розуміння тексту іноземною мовою; подолання мовного бар'єру; відтворення тексту мовою перекладу.

Залежно від виду перекладу в дію вступають ті чи інші психологічні механізми:

- в усному перекладі особливо велике навантаження на пам'ять. Розумові механізми працюють в стресовій ситуації. Складні умови висува-

ють на перший план доведені до досконалості навички та вміння, а у письмовому перекладі функціонування розумових механізмів відбувається в спокійних умовах.

– у синхронному перекладі стадії сприйняття і відтворення висловлювання мовою перекладу відбуваються практично одночасно, або вмикається механізм імовірного прогнозування.

Висновки. Отже, як ми можемо побачити із вищенаведених фактів, психолінгвістика – підрозділ загального мовознавства, який розвивається напроцьод швидко під впливом процесів глобалізації сьогодення. Ще декілька десятиліть тому цей аспект перекладознавства не вважався дослідниками занадто суттєвим та самостійним для його вивчення, проте у сучасному світі цей аспект набирає популярності та нового життя. Психолінгвістичний підхід до аналізу тексту стане у пригоді перекладачеві як безцінний інструмент аналізу комунікативного процесу.

У подальшій перспективі для вивчення ми вбачаємо доречним дослідження різноманітних психологічних підходів до мовленнєвої специфіки та механізмів відтворення тексту.

Список літератури:

1. Анохин П. Основы теории речевой деятельности. Москва, 1966. 333 с. URL: <https://iling-ran.ru/library/psylingva/OTRD.pdf> (дата обращения: 15.04.2021).
2. Белянин В.П. Введение в психолінгвістику. Москва, 2003. 232 с.
3. Ковшиков В.А. Психолінгвістика. Теория речевой деятельности. Москва, 2006. 220 с.
4. Комиссаров В.Н. Современное переводоведение. Москва, 2001. 424 с.
5. Крупнов В.Н. В творческой лаборатории переводчика. URL: <http://www.library.ru/help/docs/n11466/krupnov.htm> (дата обращения: 11.04.2021).
6. Крылов А.А., Маничев С.А. Практикум по общей, экспериментальной и прикладной психологии. Санкт-Петербург : Питер, 2000. 560 с.
7. Леонтьев А.А. Основы психолінгвістики. Москва : Смысл, 1999. 287 с.
8. Півень Н.М. Психолінгвістичні аспекти перекладу : навч. посібник. ПДТУ. Каф. українознавства. Маріуполь : ПДТУ, 2014. 60 с.
9. Ребрій О., Ребрій І. Системність і творчість у перекладі: психолінгвістичний підхід. *Psycholinguistics*. 2018. Вип. 23. № 2. С. 180–191.
10. Фрумкина Р.М. Психолінгвістика. Москва, 2001. 320 с.
11. Field J. Psycholinguistics – The Key Concepts. London : Routledge, 2004. 387 p.
12. Hatzidaki A. The Process of Comprehension from a Psycholinguistic Approach – Implications for Translation. 2007. *Meta*, 52(1), p. 13–21.
13. Slobin D.I. Psycholinguistics. Berkeley : University of California, 1972. 351 p.

References:

1. Anohin P. (1966). Osnovy teorii rechevoy deyatel'nosti [Fundamentals of the theory of speech activity]. URL: <https://iling-ran.ru/library/psylingva/OTRD.pdf> (accessed 15 April 2021). (in Russian)
2. Belyanin V.P. (2003). Vvedenie v psiholingvistiku [Introduction to Psycholinguistics]. Moscow. (in Russian)
3. Kovshikov V.A. (2006). Psiholingvistika. Teoriya rechevoy deyatel'nosti [Psycholinguistics. Theory of speech activity]. Moscow. (in Russian)
4. Komissarov V.N. (2001). Sovremennoe perevodovedenie [Modern translation studies]. Moscow. (in Russian)
5. Krupnov V.N. V tvorcheskoy laboratorii perevodchika [In the creative laboratory of the translator]. URL: <http://www.library.ru/help/docs/n11466/krupnov.htm> (accessed 11 April 2021). (in Russian)
6. Krylov A.A., Manichev S.A. (2000). Praktikum po obshchey, eksperimental'noy i prikladnoy psihologii [Workshop on general, experimental and applied psychology]. SPb.: Piter. (in Russian)
7. Leontev A.A. (1999). Osnovy psiholingvistiki [Fundamentals of psycholinguistics]. Moscow: Smyisl. (in Russian)
8. Piven N.M. (2014). Psikholingvistichni aspekty perekladu [Psycholinguistic aspects of translation]: navch. posibnyk. PDTU. kaf. ukrainoznavstva. Mariupol: PDTU. (in Ukrainian)
9. Rebrii O., Rebrii I. (2018). Systemnist i tvorchist u pereklyadi: psikholingvistichniy pidkhid [Systematics and creativity in translation: a psycholinguistic approach]. *Psycholinguistics*, vol. 23, no. 2, pp. 180–191. (in Ukrainian)
10. Frumkina R.M. (2001). Psiholingvistika [Psycholinguistics]. Moscow. (in Russian)
11. Field J. (2004). Psycholinguistics – The Key Concepts. London: Routledge.
12. Hatzidaki, A. (2007). The Process of Comprehension from a Psycholinguistic Approach – Implications for Translation. *Meta*, no. 52(1), pp. 13–21.
13. Slobin D.I. (1972). Psycholinguistics. Berkeley: University of California.